

„ Էն զգար : Ա երբէք իրենց դեղ մը
 „ կ'ընեն , և բնաւ ոչ մաքրողական
 „ դեղ և ոչ արիւն առած են . բայց
 „ երբեմն ջերմը բռնած է զիրենք , ու
 „ քիսաքիս միայն տուած են : Այն որ
 „ ուրիշ աւելի ծանր հիւանդութիւն մը
 „ ունենային , տարակոյս չունիմ՝ որ
 „ այնպիսի ատեն բժշկաց խորհրդին կը
 „ հետեւին :

„ Իրենց շրջագայութեանցը ատեն ,
 „ որ ըստ կարգի ամէն օր կ'ըլլայ , ա-
 „ մառ ձմեռ , օդը ինչպէս ալ ըլլայ , կը
 „ քալեն , կը վազեն որչափ որ կ'ուզեն ,
 „ թէ ոտքով եղեր է և թէ ձիով , և
 „ շատ անգամ կը քրտնին ալ , բայց չա-
 „ պիկնին ամենեւին փոխել չեն տար :
 „ Ս'իայն գնտակախաղէն ետքը այս
 „ տարբերութիւնը կ'ըլլայ՝ որ շապիկ-
 „ նին կը փոխեն , բայց այն ալ ոչ վրանին
 „ կը շփեն , և ոչ պառկել կու տան :
 „ Ս'էկ խօսքով՝ այնպէս կը կրթեն , ի-
 „ բրև թէ օր մը ըմբիշ պիտի ըլլան ,
 „ և Պովիլէի դուքսը այնպէս համո-

„ զուած է թէ տկար իշխան մը բանի
 „ չգար , մանաւանդ Վաղղիոյ մէջ , ուր
 „ հարկ է որ իշխանը անձամբ իր բա-
 „ նակին հրամայէ , որ այս կողմանէ
 „ մարդ ինչ դիպուած ալ կարենայ մտա-
 „ ծել , բնաւ իրեն այս միտքը փոխել
 „ չկրցան . և ինչուան հիմա , փառք ի՞նչ
 „ տուծոյ , անոնց դիպուած մ'ալ չհան-
 „ դիպեցաւ , և ընդհակառակն՝ իրենց
 „ առողջութիւնը այնպէս կատարեալ
 „ է , ու այնպէս զօրաւոր կազմուածք
 „ ունին , որ և ոչ պզտի տկարութիւն
 „ մը զգացած ունին : Ս'իայն երբեմն
 „ կը հանդիպի որ հարբուխ ըլլան .
 „ բայց այն ատենն ալ իրենց սովորա-
 „ կան վազվռտելէն ետ չեն կենար ,
 „ միայն թէ հարբուխը խիստ սաստիկ
 „ ըլլայ , ու ասանկով ամենեւին բանի
 „ տեղ չեն դնել , :

Տղոց դաստիարակութեան մէջ այս-
 պէս պէտք է ըլլան մարմնոյ խնամքնե-
 րը և ընտանեկան ու դարմանողական
 հոգը :

Բ Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ք ,

կ ա մ

Մ Ե Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Մ Ա Ր Դ Ո Յ

Մարդ՝ քրեոսքեան ծընունդ եւ տէր :

ԼՍԾԵՐԳԻՆ

Երբեմն ի բնութեան համատարած անդր յերեւոյթ
 կըրկնատեսակ զաչս իմ յառեալ փոյթ ընդ փոյթ ,
 ի մեծապահնչ ծալ ի ծալ քօղ զիշերոյն ,
 Զորով ակունք ընդելուզեալ՝ մէն մի արփիք են անհուն .
 Յարփիական գունտ լուսավառ ,
 Որ զմիջոցին անբաւութիւն լըցեալ ծածկէ անըսպառ .
 Ընդ բարձրութիւն՝ որ ընդ երկին եւ երկիր ,
 Եւ ընդ լերինս՝ որ երկոցուն թըւին արկեալ ծոցալիր .
 Յահեղազօր ծովուց շառաչ եւ ծըփանս ,
 Որ հատանեն զաչաց սահմանս .
 Յըստորերկրեայ հուր բոցալոյս ,
 Որ երկրածոյլ շանթ արձակին յերկնից կոյս .
 Ընդ գետս՝ լերանց խարիսխ պաղպաղափայլ եւ անկայուն ,
 Որ թըռչանաց նոցուն՝ դ երկինս՝ թըւին զերկրաւ շուք զընայուն .
 Ընդ անապատս անպարագիծ՝ ովկեանս ահեղ աւազոյ ,
 Իբրեւ ըզնա ծըփանուտ , եւ զընկենուն ըզհետս մարդոյ .

Ընդ անդունդս , յորոյ ի բուն—Թուի լեռն հարեալ յոչութիւն ,
Կամ յերկինս ընդոստուցեալ նոր կայանից առ ի խընդիր՝
Ըզհատորս իւր հաստաբետ շառաչեսցէ յաստեղսն ի ցիր .
Ընդ ահեղ խոխումածիգս սահանք թափին արդ յայն անդունդ՝
Կառուցանել լեռն յորձանուտ .
Դարուց ի դարս ջրովէժքն այն ոչ պակասին ,
Այլ դեռ յատակս անդ ո՛չ հասին . . .
Յայն զահալէժ սոսկացեալ աչք խորխորատ
Խուճապին , ոտք ընկըրկին անհաստատ ,
Եւ ձեռք հարեալ ի ճակատու յափշութիւն՝
Գոչեմ . Մեծ , մեծ ես բնութիւն : —

Այլ բընութիւն ահեղազօրն եւ անծայր
Լերամբք խորովք եւ աստեղօք իւր անվայր ,
Բնութիւն դեռ չէ միայնակ , — Նախանձորդին իւր մատչելով ըսպասեակ ,
Մինչ տիեզերք ընդ երկոցուն բաժանին .
Նա զըզգալին , սա կէտ ունի զիմանալին .
Եւ երկոցուն ծագք անհաւ — Յաստուածութեան անդ եղաւ .
Երկնից երկրի պատկառութիւն — Այս աւասիկ Մարդկութիւն .
Մարդկութիւն տրկարութեամբն իւր եւ համայն նուազութեամբ ,
Ընդ ոչէս եւ դոյութիւն , յեղեալսն եւ յէն հրաշաձոյլ լամբ ,
Եւ սբանչելոյն իսկ բընութեան սբանչելիք .
Զմեծութիւն նորա համայն , ըզլայնութիւն եւ զարհաւիրք
Ի մի եւեթ խինձ կամ անկիւն
Ամիտիեալ բովանդակէ , որ փոքրագոյն
Քան ըզծերպիկ արդեօք սարդին , — Եւ յեղյեղուկ եւ նըրբին
Քան զկըթուիթ առէջս անկեալ անդ ոստայնի՝
Զոր դոյզն հողմիկ առեալ տանի .
Բայց անդ կայանք են հոգւոյն . — Մեծն անդ բնակէ Մարդկութիւն :
Առ զովաւ , առ աւաղին իմն առ հատիւ
Եւ զաղփաղփուն քան զունդ եւ խուի
Արձանացեալ՝ մեծին զոչեմ առ Բնութիւն .
Մեծ . . , ո՛վ մեծ է Մարդկութիւն :
Մեծ է մարդ . յորոյ հանդէպ յաւերժաբար
Կայ մեծութեան իւր զաղափար .
Ոգի , որ զԱստուծոյ մեծ եւ զանհուն
Վերաբերէ զծանօթութիւն .
Սիրտ , յոր որչափ իղձք եւ հեղուն՝
Ծփին յանհանգիստ ընդ երեսոն իբր ըզտերեւս երերուն .
Եւ իւ լընուն տիեզերք՝ երկին համայն եւ երկիր
Զբաւեն յուսոյն նորա լիր .
Բիրք՝ արձակեալ մեծապաւ — Ոչ չըլանան յաստեղաց .
Յորոյ ի միտսն անդ ճաճանչէ հեղական
Լուսոյ նըշոյլ աստուածութեան ,
Անդ յաւէտ անմահութեան տիպ գերակայ
Քան յՈՎկէան քան ընդ երկին ցոլանայ :
Մեծ է մարդ . մեծ ի նըւաստ տրկարութեան .
Զի թէպէտ եւ ընդ կարեօք ուրեմն անկեալ վարանական ,
Միտք խաւարաւ սահմանակից ,
Զողւովըն երեսօք վերաշընչեալ ծուլք կըրից՝
Յորժամ ունի զտրկարութեան զիտակցութիւն ,
Յորժամ բըբացն ի միգամած մըթութիւն
Յողուոց տըխուր ելանէ .
Յորժամ ըստգիւտ եւ զըժկամակ անձամբ յանձնէ՝
Աձէ զվայրօք աչս անըստոյզ , — Եւ ըզսըրտին իւր արտասուք ,
Ո՛հ , ո՛չ այն մեծ հեծութիւնք — Իւր ապագայ խարըսխին սիւնք

Ի ծրփանուտն ի սրբաէն — Մինչ ի կամարն աւառուածեղէն .
 Ո՛չ յարտատուաց այն ընտանի — Անմահութեան շող հատանի .
 Կաղնին , որ փոքր աչաց թուիցի լերինն անդ ի ծայր ,
 Տապարահատ՝ զըլեալ թաւալ զըլուխս ի վայր
 Զհովիտն ողջոյն լընու իրան .

Եւ յաւերակս , սիւնս եւ կոթողս հրաշադան
 Աչք նրկատեն՝ թէ զո՞ր երբեմն բարձր ընդ այլր
 Մեծութիւն ճոխ եւ ակնածու շուք ծաւալէր .

Զի եւ յաւերսն անդըստին

Մեծութիւն եւ հովանին բաղմադարեան իւր ամբիոփին .

Մեծ է մարդ , մեծ որ անդուստ խոնարհ կարեաց
 Ըզմեծութիւն իւր ըզզոյ եւ զնայ ընդ այն մեծապանծ .

Որպէ՛ս զի սին առ նովաւ բնութիւն թրւի լայնատարած ,

Որ զմեծութեան իւրոյ չունի զըզգացուած ,

Որ պիտակ տանի ըզզոյն կերպարան

Իբրեւ ըստուեր անկենդան արկեալ մարդոյն մեծութեան .

Մարդոյն , որ ոչ եւեթ ըզժամանակս առաջակաց ,

Այլ յանձնէ եւ զապագայց իղձ լինի լի զանհուն տարած ,

Զայն՝ որ եւեթ արժանաւոր իցէ պարփակ՝

Զմարդկութեան միտսն ընդարձակ :

Յայդ ըզգացուած եռանդուն

Արձակ արձակ ծաւալ առնու սիրտ նորուն ,

Եւ մեծաքանչ առաքինի արդասիք

Ազնւական իւրոյ բնութեան երկք եւ կնիք

Քան զինքն յառաջ յանմահութեան մըտեն զրունս ,

Իբրու յաննիւթ ոգւոյն մասունս

Զանջրապետ անհասական լըցեալ ընդ մահ եւ ընդ կեանս ,

Մինչդեռ ինքն ի խոնարհ մահաշրջունչ անդ է կայանս .

Հանգոյն՝ արփւոյն ցոյք լուսալիր

Զամբաւ լըցեալ ըզմիջոցն եւ աննըսեմ ցըրին յերկիր .

Որպիսի՞ պայծառութիւն մեծածաւալ է արփւոյ ,

Քանի՛՛ն եւ մեծութիւն իցէ մարդոյ :

Մեծ է մարդ . — փոքր ինչ կայլակն իցէ ցօղոյն ,

Որ յայդս այգուն իջեալ ի ծնօտըս սիզոյն .

Այլ որ ոչ ինչ անդ ի կոհակսն էր ծովուն

Զոր վերածեաց զողոյի նուազագոյն ցոլից արփւոյն ,

Եւ անանուն անիրան — Զօգովքն յածեալ թափառական ,

Վարեալ ի սիւք առաւօտուն

Հրպաւ յերկիր եւ զընդեցաւ թանձրագոյն ,

Եւ ոչ բաւեալ ինքն ի բեռինն իւր կըշիւ

Վարդին ի թերթս անկաւ ցիր .

Արդ զուգնաբեայ իցէ նա չիթ ,

Այլ շողշողայ քան ըզգոհար մարդարիտ ,

Դոյզն , այլ զարփւոյն տայ զցոլս համայն ,

Դոյզն , այլ զերկնից բովանդակէ նա զսահման ,

Դոյզն , այլ եւ մեծն ի նմա զըլի Ուկէան ,

Որ ոչ ինչ ի նմա կորոյս՝ մինչ ի ծոցոյն ըզնա եհան :

Դոյզն է եւ մարդ յանչափութեան անդ լըծակ .

Դոյզն , այլ անչափն ի նմա դիմակ

Եւ տիեզերք զան անդրադարձ .

Դոյզն , այլ ոչինչն ի նմանէ փախըստական առնէ դարձ՝

Որչափ յէէն սա չէ հեռի .

Եւ ժամ ի ժամ յաղբիւր իւր անդըր բերի ,

Մինչ մեծ բնութիւն նրւաղի դամբան ըզգամ

Իբր ըզբարբառ զեղեցկալուր յարմարութեան՝

Որ հետ ըզհետ աղօտացեալ ըսպառի ,

Մէն մի ամբ կորզեն կապտեն ինչ բարի ,
Եւ բնութիւն՝ ոչ ի նոյն փառք — Զոր պատմէին առ մեզ հարք .
Բարէ , ոչ նոյն զոր իմն ետես արշալոյս
Եւ զոր չեւ դեռ միջօրեայ դիտէ զայժմուս .
Երկին ոչ նոյնպէս պայծառ ,
Լուսնի ոչ հեզածաւալ շողքն այն հեղեալ մըխիթար ,
Փարուն սուղ , ահ արտասուաց միայն բերող ,
Եւ ոչ զհիւծեալ տընկովք հեղեալ բարեկամ ցող .
Աչք ոչ ինչ արդ նրկատեն՝ բայց քող ամպոց արտասուաբեր ,
Որ զխինդ համայն հարուն սըրտի զաւիւն ջեր : —

Իսկ զի գողող պարծի համայն իսկ բնութիւն .

Մեծ է մարդ որչափ տեսին իւր նրկուն .

Աստեղք , տեսէք դուք ըզնա .
Բայց ակնարկէ նա ըզձեզ ,
Որէնքդ ի յայտ են նըմա ,
Գըծէ շաւիղ ձեզ յեթերս .
Ի զուր յաչաց իւր թագչիք ,
Ի ձերդ յառի նա ի կնիք .
Զինչ առ նովաւ իցէք դուք .
Ամենատեսն այն աչաց
Բիբք նորա են ցոլացմունք
Դիտողք ձերոցըզ զաղտնեաց :
Զինչ առ նովաւ կարծիք դուք
Թէ եւ փայլեալ ջան ըզջան . —
Անէջ լուսոյն սին կայծունք ,
Կամ մութ փոշիք ի զիզան՝
Յորս հարեալ շողք Անմահին
Յակնողիս մեր սահին :
Այո ի բիծդ եւ յօրհաս՝
Զեղծումն ըզձեր ընթեռնում .
Գիտէք զողոց մեր սահմանս՝
Թէ եւ կարծիմք առ ձեզ խուն :
Լերինք , որ զսէզ զարաւանդս՝
Արհամարհեալ ըզմարդկամբ՝
Իբրու երկնից տայք աւանդս ,
Վիհս հետ թողեալ , սառն եւ ամբ .
Մի քան թէ զբիբս իւր բարձունք
Զեր թըռչիցին զազաթունք .
Պըսակս ըզձեր կոխեաց նա .
Նա զձեր՝ զըրկօքն՝ առ ըզչափ .
Զի՛ խոնարհ էք ՚ի բացեայ
Քան զիւր մըտաց բարձրութեամբ :
Ծովք , զի՛ սպառնայք բարձրագոյ
Լոյծ ի ծոցոյդ պինդ մահունս .
Նա ի մահուդ անդ խորոջ
Շարժուն ձրզէ տան հիմունս .
Շըղթայս զալեօքդ արկանէ ,

Զըրովքդ ըզջուր ձեր վանէ ,
Եւ ըզկարծեալսդ անջըրպետ
Ընդ սիրելիս իւր եւ կայս
Գործէ կամուրջ ինքնակերտ
Զեր գերութեամբ յակամայս :
Շողմք , որ զմայրիս շառաչուն
Բաղխեալ կործան տապալէք ,
Զի՛ առ բըրգամբքն նորուն
Սին ի զայրոյթ հեծիցէք .
Նա զձեր կորզէ յինքն ըզթեւս
Յանդունդս երկու զնալ թեթեւս .
Արծւոյն յաղթէ սուր ի թիռս
Եւ վիշապին ընդ փըրփուրս ,
Մինչ ի մըտացն իւր կըշիռս
Թեւէ , վայրի յօդն ի ջուրս :
Ամպք , զի՛ զիզեալ սար ի սար .
Որոտընդոստդ այդ շառաչ
Նմաւետեաց է բարբառ ,
Զի՛ զայք ի սպաս ընդ առաջ ,
Արբուցանել զգալտ , ըզտունկս ,
Զարթուցանել ծիւս եւ խունկս ,
Զի՛ ոչ թէ լոկ զիւր կարիս
Այլ եւ ըզհեշտսն ի լընուլ ,
Եւ ի փափուկ դալարիս
Բերել նըմա կաթն եւ ուլ :
Շանթք , որ՝ հրաճօճ ձեր գալարս
Մահունս չեշտէք ուարհաւիր ,
Մաշէք կոխէք բարձր անտառս ,
Առ նովաւ էք առաւիր .
Իբր յերիվար սիգապանձ
Մարդն եւ ի ձեզ արկ ըզսանձ .
Եւ յոր փոքրիկ տընկէ ցուպ
Քան թէ թըռչոց՝ ձեզ խըրտուիլ ,
Յահ սասանիք ծուփ ի ծուփ ,
Փըշրի մահուդ անդ մազիլ : —

Ոչ , մարդոյ՝ չիք յուստեք երկիւղ եւ հոյն .
Արփող երկին կամ միզամած , զաշտ ուափափայք՝ են հանգոյն .
Սիրտն եւեթ սիրտն իւր անձին փառք , սասանիչ ,
Գիրգն այն՝ յորժամ կոչի խիղճ .
Զափ՝ որ յԱստուած եւեթ ունի զբազմապատիկս .
Կըշիռ՝ համայն ինչ յոր արկեալ ցուցանէ զչափս իւր բընիկս .
Գահոյք անզարդ անպատուանդան՝
Յոր բազմի էին լուսոյ շող ի դատման .

Ապակի 'նդ որ երեւին մանրանրկար
 Աջ եւ ահեակ ապագայից , լոյս կամ մըթար ,
 Որոյ վըճիտ երեւոյթք ոչ ի յամպոց անդ կարեաց
 Աղօտասցի երբէք ոչ , եւ կամ ի մույլ ժամանակաց :
 Ժամանակ . . . երկիւղազին արդեօք իցես քան ըզբնաւ ,
 Ում յասպարէզ ներգործութեանցը բընութիւն թըւի սակաւ .
 Ի մէն մի քո ոտընփոխս եւ խաւարի շող իմն համայն ,
 Խամրի ծաղիկ , եւ ներդաշնակ դելու ձայն .
 Բայց առ նովաւ ի զուր փորձես
 Ըզխաւար եւ անշըշուկ հարկանել թեւ .
 Ոչ ի նա փայլ նըւաղի ,
 Յանէջ լուսոյն յայն հատուած .
 Եւ ոչ բարբառ կամ աղի
 Ի բնար լարեաց զոր Աստուած :
 Այլ դու անկցիս , ժամանակ ,
 Ընդ մեծ բնութեան զոր սպառես .
 Եւ յանհուն քոյդ յաւերակ
 Տարածեսցէ մարդ լոյս թեւ ,
 Յորժամ մեծն այն եւ սքանչելին ի բնութեան՝
 Մեծ եւ ի ծոց անդ փայլեսցի անմահութեան ,
 Ընդ մէջ կըրկին յաւիտեանց ,
 ՅԱստուած , զարձեալ եւ յԱստուած :

Հ . Խ . Գ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Դերմանացոյ կնեցաղն ու բնատրուրիւնը :
 (Տես երես 177)

Վերմանիոյ ամենէն վարի կարգի
 Ժողովուրդէն քիչ մը որ վեր ելլելու ըւ-
 լաս , կը տեսնես որ Վերմանացոյ սե-
 փական է հոգւոյ բանաստեղծութիւն
 մը , որ մարդուս ներքին կեանքն է :
 Քաղաքացիք ու գեղացիք , զինուոր-
 ներն ու երկրագործները՝ գրեթէ ամէն
 ալ երաժշտութիւն գիտեն . եղած է որ
 ես խեղճ տներ մտեր եմ , որոնք ծխա-
 խոտի ծուխէն մրոտած էին , և յան-
 կարծակի կը տեսնէի որ ոչ միայն տան
 տիկինը , հապա նաև տանտէրը տաւի-
 ղը ձեռք առած՝ նոյն վայրկենին յան-
 պատրաստից երգեր կը զարնեն , ինչ-
 պէս որ Խտալացիք յանպատրաստից ո-
 տանաւոր կը շինեն : Վրեթէ ամէն
 տեղ կը նային կը ջանան որ տօնավաճա-
 ուի օրերը՝ քաղաքին ժողովարանէն , որ
 հասարակաց հրապարակին վրայ կ'ըլ-
 լայ , պատուհանի մէջ փչելու գործիք
 զարնողներ ըլլան . ասանկով քաղաքաց

քովի շրջականերուն գեղացիքը աշ-
 խարհքիս այս առաջին արուեստին ա-
 նուշ զուարճութենէն կը վայլեն : Վը-
 պրոցի աշակերտները կիրակի օրեր ճամ-
 բաները կը պտըտին՝ բոլոր խումբով
 մէկտեղ սաղմոսներ երգելով : Կը պատ-
 մեն թէ Լուտեր իր պատանեկութեն
 ատեն շատ անգամ այս խումբերուն եր-
 գեցողներէն մէկը կ'ըլլար : Չմեռ ա-
 տեն անանկ ցուրտ օր մը , որ ճամբա-
 ներն ալ ձիւնով գոցուած էին , ես Լ. յ-
 զէնսահ հանդիպեցայ , որ Սաքս-Վայ-
 մար մեծ դքսութեան մէջ պղտիկ քա-
 ղաք մըն է . և տեսնեմ որ կարգաւ
 խել մը երիտասարդներ վրանին սե-
 արկանելիք մը առած՝ կը քալէին քաղա-
 քին մէջ Լ'ստուծոյ փառաբանութիւն
 ներ երգելով : Լ'նոնցմէ զատ մարդ չը-
 կար ճամբուն մէջ , որովհետեւ եղեման
 սաստկութիւնը զամենքը կը հեռացը-
 նէր . և այս ձայները , որոնք հարաւային
 աշխարհքի՝ ձայներուն չափ գրեթէ ա-
 նուշ էին , այսպիսի դժնդակ բնութեան
 մէջէն լսուելով՝ այնչափ աւելի սիրտ կը

1 Մատենագիրը այս հատուածին մէջ հարա-
 նային աշխարհի ըսելով Խտալիան կը հասկընայ :